

doi: 10.3935/rsp.v29i2.1946

INFORMALITY, LABOUR MOBILITY AND PRECARIOUSNESS: SUPPLEMENTING THE STATE FOR THE INVISIBLE AND THE VULNERABLE

Abel Polese (Ed.)

Cham: Springer, 2022., 391 str.

Danas postoji razmjerno velik broj znanstvenih istraživanja i studija o neslužbenom gospodarstvu i o međunarodnoj mobilnosti radne snage, ali dosad gotovo da nije bilo istraživanja koja bi razmatrala istodobno obje pojave, njihov razvoj i obilježja. Prilično je teško objasniti ovaj nedostatak, ali neki od mogućih razloga mogli bi biti uzrokovani složenošću tema, nepostojanjem pouzdanih podataka, nemogućnošću da se podrobno prouči nešto što je uglavnom skriveno i/ili određeno mnogim isprepletenim poveznicama i međusobnim utjecajima. Stoga doista treba pohvaliti novoobjavljenu publikaciju *Informality, Labour Mobility and Precariousness: Supplementing the State for the Invisible and the Vulnerable* (Neformalnost, mobilnost radne snage i prekarijat: Nadopuna države za nevidljive i ranjive) koju je uredio Abel Polese. U publikaciji mnogobrojni autori pojašnjavanju obilježja i značenje neslužbenog gospodarstva i emigracija u velikom broju različitih zemalja.

U uvodnim napomenama urednik objašnjava glavne ciljeve i namjere knjige te obrazlaže kako su autori pripremili studije slučaja koje pridonose boljem razumijevanju načina na koji se neformalnost javlja. Ove analize odnose između neformalnosti i mobilnosti imaju za cilj spoznati složenost kulturnih obrazaca u svakodnev-

nom životu. Autori u knjizi jasno pokazuju da mnogi ljudi, pored uobičajenih čimbenika privlačenja (eng. *pull factors*) za emigraciju, kao što su veće plaće, bolji uvjeti rada i šire mogućnosti za profesionalno napredovanje, emigriraju i zbog poticajnih čimbenika (eng. *push factors*) – neadekvatne, korumpirane i neučinkovite vlasti, raširene korupcije, niske kvalitete javnog dobra u svojim matičnim državama.

Knjiga se sastoji od tri dijela, s time da se u prvom dijelu istražuje razdoblje emigracije u novo društvo i gospodarstvo. Svi sadržani radovi prikazuju nove načine na koji ljudi izbjegavaju prisilu državne regulative i njenih institucija. Fradejas-García, Molina i Lubbers proučavaju život i rad rumunjskih migranata u Španjolskoj i njihovu prilagodbu novom kulturnom kontekstu. Tijekom takvog procesa emigranti razvijaju transnacionalnu društvenu mrežu, koja se proteže preko nacionalnih granica i omogućuju uspješnu razmjenu ideja, praksi i resursa, te učinkovito i primjereno uključivanje u novo društveno i gospodarsko okruženje.

Kako je Poljska postala atraktivna imigracijska destinacija, Bielenin-Lenczowska i Patzer predstavljaju u zanimljivom tekstu rezultate svog istraživanja o obilježjima prigradske četvrti Varšave. Migranti se uglavnom naseljavaju u financijski pristupačnije dijelove grada, u kojima se na različite načine nastoje snaći ostavljajući naznake svoje prisutnosti i polako postaju vidljivi u javnom prostoru. Autori su bili u kontaktu i razgovarali s mnogim migrantima te prikupili njihove životne priče. Vrlo često su mnogi imigranti izloženi zlostavljanju, diskriminaciji i izrabljivanju od strane poslodavaca te imaju ograničene mogućnosti integracije u službeno tržište rada. Međutim, poruke koje se šire migrantskim mrežama pomažu onima bez posla i veza da ipak nešto zarade i prežive u nepovoljnim okolnostima.

Banović, Škokić i Alpeza istražuju neformalne mreže među imigrantskim poduzetnicima u Hrvatskoj. Iz dosadašnje literature poznato je kako latinoamerički, kineski i korejski poduzetnici imigranti u Sjevernoj Americi često koriste postojeće mreže i poznanstva u svojim etničkim zajednicama. Međutim, slična su proučavanja rijetka za poduzetnike iz zemalja jugoistočne Europe. Stoga je cilj ovog istraživanja ispitati aktivnosti umrežavanja među etničkim poduzetnicima u Hrvatskoj, gospodarstvu s niskim stopama imigranata i sve većim valom iseljavanja. Autorice pokazuju kako su suradnja unutar pojedinih zajednica i podrška među useljenim poduzetnicima vrlo važne za rješavanje problema hrvatskog poduzetničkog okruženja, prvenstveno vezanih uz nepovoljnu poslovnu klimu i raširenu korupciju. U Hrvatskoj je neformalna povezanost vrlo važan čimbenik za uspješan pristup poduzetništvu i pokretanju male tvrtke u uvjetima nepostojanja razvijenog sustava odgovarajuće institucionalne podrške, čestog nepoštovanja imovinskih prava, visoke razine korupcije te neodgovarajuće poslovne klime.

Nakon kratkog izlaganja povijesti filozofskih stavova o ulozi države u regulaciji međunarodnih migracija i mobilnosti radne snage, Daniel Kashnitsky podsjeća kako granice dijele ljude na one koji su trenutno protjerani i one koji su uključeni u novu zajednicu, ali uglavnom kao ilegalni migranti. U svom prilogu autor analizira položaj migranata u Rusiji koji imaju HIV. Oni su gotovo uvijek izloženi socijalnoj isključenosti i vrlo često su deportirani u svoju matičnu državu, u procesu koji obilježavaju nejednak tretman i samovolja predstavnik vlasti. Koristeći podatke dobivene iz intervjua s neprijavljenim radnim migrantima i zabilježenih slučajeva nevladine organizacije koja pomaže i prati migrante s HIV-om, autor za-

ključuje da ilegalni migranti u Rusiji žive u pravnoj nesigurnosti, pa nikad ne znaju koliko točno dokumenata moraju prikupiti da bi imali pravo na liječničku skrb, kako bi mogli legalno raditi i slobodno se kretati gradom.

Drugi dio knjige pod naslovom *Staying* (Ostati), započinje prilogom Johanne Paquin o poreznom moralu armenijskih i gruzijskih malih tvrtki. Takva je analiza posebno zanimljiva jer se dvije susjedne zemlje značajno razlikuju u ekonomskoj politici: dok je Gruzija pozitivan primjer naprednog reformatora, vrlo aktivnog i uspješnog u iskorjenjivanju korupcije, unapređenju poslovnog okruženja, poboljšanju učinkovitosti vlade i razvoju demokratskih institucija, situacija u Armeniji je sasvim suprotna. Što se tiče udjela neslužbenog gospodarstva u BDP-u, stanje je paradoksalno te je spomenuti udio veći u Gruziji koja je vjerojatno zarobljena u neformalnosti. Teško je dati jednostavno objašnjenje ove neočekivane empirijske spoznaje, ali je to vjerojatno uzrokovano većom institucionalnom nepodudarnošću i slabijom provedbenom moći formalnih institucija u provedbi zakona i propisa u Gruziji nego u Armeniji.

Aimar Ventsel piše o moralu neslužbenog gospodarstva na ruskom Dalekom istoku, konkretno Jakutske regije, koju obilježavaju zastarjela struktura gospodarstva, visoki udio velikih tvrtki u regionalnom BDP-u te velika važnost javnog sektora kao glavnog izvora dohotka stanovništva. Složen je odnos države i poduzetništva, isprepleten raznim oblicima korupcije, umrežavanja i društvenih veza. U takvim okolnostima, poduzetnici gube svaki kontakt s državom i pokušavaju izbjeći društvene ili ekonomske veze s državnim strukturama. Jedna od posljedica takvog stava bila je i svjesna odluka da pretežno djeluju u *sjeni* i ne plaćaju porezne obveze. Zbog oštre klime

i nepovoljnih životnih uvjeta, poduzetnici su jako odani podršci kroz čvrste uzajamne veze s rodbinom, prijateljima, susjedima i sebi sličnima, potpuno svjesni važnosti takvih mreža.

Aneta Strzemska analizira kulturnu politiku i program lokalnih umjetnika u Azerbajdžanu kroz glazbeni žanr zvan *mejhana*. Autorica proučava kako se interakcija između formalnog i neformalnog pristupa može koristiti u istraživanju nacionalnog procesa izgradnje. Vjerujući kako ne nadzire ili određuje određene oblike društvenog ponašanja, vlada utvrđuje uvjete pod kojima se može razvijati neformalna praksa. Ranije je bilo odlučnih nastojanja da se izvođači mejhane podrede državnim interesima, što je ponajviše značilo promicanje ovog glazbenog oblika kao jedne od glavnih kategorija narodne umjetnosti. U namjeri da poboljšaju svoj društveni status, izvođači te glazbe različitim su metodama uspješno institucionalizirali i standardizirali svoje kreativne aktivnosti. To je motiviralo službenu vlast da prihvate mejhanu kao vrstu »izmišljene etničke tradicije« i koriste je kao reprezentativni nacionalni simbol zemlje.

Posljednji prilog u ovom dijelu knjige pripremili su Polese, Urinboyev, Svenson, Adams i Kerikmäe, a temelji se na opsežnom etnografskom terenskom istraživanju te istražuje ilegalne, nemoralne i nelegitimne oblike vladavine u Uzbekistanu. Prema definiciji Svjetske banke, upravljanje (eng. *governance*) je mješavina tradicija i institucija pomoću kojih se ostvaruje vlast u zemlji. Uzbekistanska država je, bez sumnje, moćna u korištenju prisile i sprječavanju političke nestabilnosti, ali je prilično slaba u smislu postizanja vladavine prava i učinkovitog pružanja javnih usluga.

Treći dio knjige pod nazivom *Competing* (Natjecanje) počinje s radom Anil Duman posvećenim povezanosti različitih

oblika neformalnost i političke preferencije na Bliskom istoku i sjevernoj Africi. Takve su aktivnosti jako raširene i duboko ukorijenjene u gospodarstvima i društvima promatranih područja, bez ikakvih znakova smanjenja. Formalni radnici pokazuju nešto veće povjerenje u vladu od neformalnih, te gotovo 47% neformalnih radnika i 38% formalnih radnika uopće ne vjeruje vladi. Autorica smatra da pojedinci u *povoljnijem* i uvjetno sigurnijem dijelu neformalnog sektora, koji su često izašli iz formalnog sektora, mogu smatrati formalno-neformalno ponašanje komplementarnim i tako opravdati svoje neformalne aktivnosti. Paradoksalno je kako se unatoč njihovim neslužbenim aktivnostima može očekivati da je njihovo vjerovanje u vladu pozitivno. S druge strane, osobe koje u neslužbenom sektoru rade na nesigurnim i loše plaćenim prekrnim poslovima mogu imati nepovoljnije mišljenje o vladi, posebice u pogledu njezine nesposobnosti da stvori više radnih mjesta i ostvari veću preraspodjelu bogatstva u društvu.

Libanonske političke elite razvile su sustav koji štiti i osigurava opstojnost monopola, destimulira stvaranje odgovarajućih tijela odgovornih za zaštitu tržišnog natjecanja i umanjuje sposobnost i odgovornost nadležnih institucija. Empirijska studija slučaja Josepha Heloua predstavlja povijest lošeg upravljanja javnim financijama libanonske države koje je dovelo do eksplozije javnog duga 2020. i odvelo zemlju u duboku gospodarsku krizu. Takvi uvjeti natjerali su mnoge ljude na gospodarsku aktivnost u neslužbenom sektoru i zahtijevali od građana da prihvate novi prešutni društveni ugovor s državom. Na taj način građani osporavaju službenu monetarnu politiku i u neformalnom sektoru razvijaju pouzdani medij vrijednosti potreban za redovne poslovne aktivnosti.

Druică i Ianole-Călin razmatraju stanje u Rumunjskoj koje obilježava velik broj

zdravstvenog osoblja koje napušta zemlju. Iako su se naknade liječnicima nedavno značajno poboljšale, za medicinske sestre i druge zdravstvene djelatnike ostale su iste. Autori proučavaju razloge odlaska, poput boljih mogućnosti profesionalnog razvoja i ugodnijeg radnog okruženja. S druge strane, analiziraju argumente za ostanak, mjerene kroz više dimenzija zadovoljstva na radnom mjestu kao što su uvjeti rada, poboljšanje profesionalnih mogućnosti, pravedno ocjenjivanje i prilike za daljnje obrazovanje i usavršavanje. Pokazalo se kako želja za odlaskom nije povezana ni s jednom dimenzijom zadovoljstva zdravstvenih stručnjaka na njihovom sadašnjem radnom mjestu.

Ismailbekova i Baialieva svoju su pozornost usmjerili na povezanost pametnih telefona i neformalni rad Kirgistanaca u zemlji i inozemstvu. Autori su kroz brojne intervjue i fokus grupe prikupili mišljenja različitih naraštaja građana o tome kako njihova dob i identitet utječu na njihov pristup informacijskim uslugama i mogućnostima. Nove mogućnosti mobilne tehnologije omogućile su migrantima da ostanu u kontaktu sa svojim obiteljima i prijateljima te im pružili političku, društvenu i ekonomsku uključenost. Oni mogu sada puno lakše pomoći jedni drugima u slučaju potrebe, te razmjenjivati informacije o pouzdanim mrežama i potrebnim uslugama, na primjer, spoznaje o neformalnoj podršci za adekvatno pružanje zdravstvene zaštite i upis u vrtiće i škole. Mlađe generacije puno više i lakše prihvaćaju takav oblik razmjene različitih spoznaja o neformalnoj podršci.

Petru Negură proučava mogućnosti zapošljavanja beskućnika u Moldaviji u uvjetima postsovjetske transformacije. Većina beskućnika isključena je iz formalnog tržišta rada i prisiljena se baviti raznim oblicima neslužbenih gospodarskih aktivnosti na nesigurnim i prekarnim

poslovima koji im pomažu u preživljavanju, ali i održavaju njihovu socijalnu i ekonomsku ugroženost i isključenost. Gotovo polovica intervjuiranih namjerava pribaviti potrebne osobne dokumente za zapošljavanje, a manje od petine planira se zaposliti. Uglavnom ne brinu o radnoj aktivnosti na neslužbenim poslovima sve dok primaju neki dohodak. Međutim, takvi poslovi omogućuju vrlo ograničen pristup zdravstvenim uslugama, nemogućnost primanja naknade za nezaposlene u slučaju nezaposlenosti, te pravo na mirovinu nakon što osoba ostari. Nadalje, ove poslove karakteriziraju i plaće koje su obično znatno niže od dogovorenih iznosa, a česti su i slučajevi neplaćanja. Vlada je započela s programom formalizacije rada na crno, koji bi trebao pozitivno utjecati na prava radnika i omogućiti bolje uvjete za zapošljavanje neformalnih radnika, uključujući i beskućnike.

U cjelini, možemo zaključiti kako je publikacija *Informality, Labour Mobility and Precariousness* zanimljiva i hvalevrijedna knjiga koja pokriva zanemareno sjecište različitih oblika neformalnosti i migracija. Autori analizirane teme razmatraju s različitih motrišta, dok je urednik vrlo uspješno odabrao teme koje bi trebale zanimati ne samo stručnjake u tom području, nego i širu čitateljsku zajednicu.

Predrag Bejaković

Institut za javne financije